folklor/edebiyat, cilt:19, sayı:76, 2013/4

MÜLKSÜZLEŞME SÜRECİ BAĞLAMINDA BİR KÖY MONOGRAFİSİ*

Servet Gün**

"1938'de bizi sürgün ettiler 47'de döndük. Bir daha topraklarımızdan çıkarılmayacağımıza inandık. 1994'te yeniden çıkardılar bizi köyümüzden; şimdi yeniden dön diyorlar tamam biz bir kez daha umutlanalım dönelim de ya bir kez daha çıkın derlerse ne olacak; nedir bunun güvencesi" (Çelik vd., 2006: 4).

Giriş

Tarımsal ve hayvansal üretimde kendi kendine yeten bir ülkeyiz mutlu söylemi, 1980 öncesinin tarım ve hayvancılığını anlatan ve artık sadece o dönemin metinlerinde kalmış bir nostalji gibi gözüküyor. Zira son 25-30 yıldır tarımsal ve hayvansal üretim azalıyor, tarım ve hayvancılığa dayalı ürünlerde giderek dışa bağımlı bir ülke oluyoruz.

Tarımsal ve hayvansal üretim potansiyeli oldukça yüksek olan bir ülkede üretemezlik ve bağımlılık ilişkisi nasıl açıklanabilir?

Kuşkusuz ilk olarak, tarım ve hayvancılığa yönelik 1980'lerle başlayan ekonomi-politik tavır neden olarak gösterilebilir. Kısacası, bu dönemle birlikte tarımda desteklenen ürün sayısı aşamalı olarak düşürülmüş; tarım ve hayvancılığa sağlanan düşük faizli kredi uygulamalarından serbest piyasa koşullarına geçişi sağlama adına vazgeçilmiş; sonuç olarak destekleme ve kredi politikalarındaki değişim marifetiyle tarım ve hayvancılık alanındaki üretim giderek

* Bu çalışmanın saha ayağının tamamlanmasında İnan Erol ve Cemal Taş'ın önemli katkıları olmuştur. İkisinin de desteklerini ve katkılarını paylaşmayı borç olarak kabul ediyorum.

** Yrd. Doç. Dr.,Tunceli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

azalan bir seyir izlemiştir*.

Tarımsal ve hayvansal üretim potansiyelimizin gerektiği gibi kullanılamamasına ilişkin diğer bir neden ise tarımsal ve hayvansal üretim alanında önemli bölgeler olduğu bilinen Doğu ve Güneydoğu'da 90'larda yürürlüğe konulmuş olan *alan hâkimiyeti stratejisi*dir. Askeri bir paradigma olarak gündeme getirilen *alan hâkimiyeti stratejisi*, köylerin boşaltılması ve kırsal alanın insansızlaştırılması anlamına gelmektedir. Yeniden iskân uygulaması olarak işleyen bu süreç, ilgili alanyazında sonradan "zorunlu göç" olarak ifade edilmiştir. 1990'ların ortalarında yoğunluk kazanan yeniden iskân uygulamalarıyla köyler boşaltılarak kırsal alandan büyük bir nüfus çoğunlukla büyük kentlere sürülmüştür. Bu konuda yapılan önemli çalışmalara göre (aşağıda bahsedilecek) üç bine yakın yerleşim yeri boşaltılmış ve milyonlarca insan yerlerinden edilmiştir. Bahsi geçen yerinden edilen nüfus "tarımsal ve hayvansal üretimde kendi kendine yeten ülke" mutlu söylemine hayat veren nüfusun önemli bir oranını, boşaltılan yerleşim yerleri ise üretimin mekânını temsil etmekteydi.

Yeniden iskân politikasının uygulamaya konulduğu ilk yıllarda bölgedeki tarımsal kayıpların 350 milyon dolar kadar olduğu yapılan bazı çalışmalarla tespit edilmiştir. Örneğin, Diyarbakır Ziraat Mühendisleri Odası, 1990-1999 tarihlerini kapsayan on yıllık dönemde, canlı hayvan üretimi kayıplarının 2,3 milyar doları bulduğunu tahmin etmiştir (McDowall, 2004: 440-2). Hayvan besiciliği ve canlı hayvan üretimindeki düşüşün nedeni yalnızca köylerin boşaltılması değildir; yayla ve mera yasağı nedeniyle hayvanların yazın yaylalara çıkarılamaması da üretim kapasitesini ciddi ölçüde etkileyen diğer bir faktör olarak tespit edilebilir.

Kısacası, 1980'lerle başlayan ve tarım ile hayvancılığın üretim kapasitesini daraltan ihracata dayalı kalkınma retoriğine bir de 1990'ların yeniden iskân uygulamaları eklenince tarım ve hayvancılığa söylenen mutlu şarkı yerini giderek acı bir ağıta bırakmıştır. Bu acı ağıt ilk bakışta ülke ekonomisine yakılan bir ağıt gibi gözükse de; ilerleyen mısralarda anlaşılacaktır ki, o ağıt asıl olarak bir mülksüzleşme ve yoksullaşma hikâyesini anlatır. Binlerce hanenin, milyonlarca insanın mülksüzleşme ve yoksullaşma hikâyesini.

Bir zamanlar övgüyle bahsedilen tarım ve hayvancılığın bugün içinde bulunduğu durumu hatırlatarak başladığımız bu çalışmanın temel derdi, 1980'lerde yürürlüğe konulan ve tarım ile hayvancılığın çözülmesine neden olan politikalar olmadığı gibi, bir askeri strateji sonucu 1990'larda yürürlüğe konulan yeniden iskân politikaları da değildir. Bu çalışmanın asıl derdi, yukarıda kısaca değinilen tarım sorununun anlaşılmasına da bir bakıma yardımcı olacak olan, üretim araçlarından koparılanların mülksüzleşme hikâyesidir. Bu hikâye, sayıları milyonları bulan yerinden edilmiş ve mülksüzleştirilmiş büyük çoğunluğu zamanında küçük meta üreticisi olan küçük köylünün bugün içinde bulunduğu durum hakkında küçük de olsa bir fikir üretmektedir. Söz konusu mülksüzleştirilme hikâyesi, alanyazında kent yoksulluğu olarak işlenen toplumsal soruna ilişkin de önemli bir açıklama çerçevesi sunmaya çalışmaktadır.

Özcesi, Türkiye'de tarımın sınıfsal değişimi (işçileşme/proleterleşme) ve bu değişimin gerçekleşme biçimi (mülksüzleş(tir)me) hakkında fikir üretmeyi hedefleyen bir çalışmayla karşı karşıyayız. Bu çalışma Türkiye'deki tarımın sınıfsal değişimi hakkında bütünlüklü bir açıklama yapacağı iddiasını elbette ki taşımıyor. Türkiye tarımının sınıfsal değişim dinamik-

* Destekleme kapsamındaki ürün sayısının tedricen azaltılması, girdi ve kredi politikalarındaki değişim konusunda ayrıntılı iki çalışma için bakınız: (Kendir, 2002) , (Özbudun ve Başokçu, 2004).

leri hakkında bütünlüklü bir açıklama muhtemelen bir makalenin sınırlarını aşacaktır. Ancak yine de, Türkiye'deki tarımın çözülüşünü ve kent yoksulluğunun oluşum süreçlerini bir nebze olsun aydınlatacak bir ekonomi-politik yaklaşımı benimseyen bu çalışma, esas olarak Tunceli'nin merkeze bağlı köylerinden biri olan Müşkirek köyü köylüleriyle yapılmış bir köy monografisine dayanmaktadır.

Kent yoksulluğu olarak tanımlanan kesimin homojen bir yapı oluşturmaması (işçiler, işsizler, sokak satıcıları, dilenciler vs.) kent yoksullarının sınıfsal konumuna ilişkin ilgili alanyazında yer yer tartışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu tartışmaları veri kabul ederek, ilk adımda kent yoksullarının sınıfsal durumunu *toplumsal proletarya* kavramı aracılığıyla tartışacağız.

Kent yoksulluğuna taşıyan süreci ya da kent yoksulluğunun gerçekleşme biçimini göstermek amacıyla ikinci adımda Müşkirek köylülerinin yaşadıklarına da yer yer göndermeler yaparak 1990'ların özgünlüğü ve yeniden iskân sorunu üzerinde duracağız.

Son olarak, mülksüzleşme ve proleterleşme süreci bağlamında Müşkirek köylüleriyle yapılan görüşmeler ilk iki adımla ilişkilendirerek inceleyeceğiz.

I. Kent Yoksulluğunun Sınıfsal Niteliği

Wood (2003: 84-85), kapitalizmin kentlerle ilişkilendirilmesinin batı kültürü açısından yaygın bir eğilim olduğuna dikkat çeker. Bu eğilim, karakteristik olarak ticari alış-veriş pratikleri olan herhangi bir kentin doğası gereği potansiyel olarak kapitalist olduğunu ve kapitalizmin kentlerde doğduğunu ima etmektedir. Kapitalizmin kentlerle ve kent ticaretiyle özdeşleştirilme eğilimi veya kentlerle kapitalizm arasında doğal bir bağ olduğuna dair bu varsayım her şeyden önce kapitalizmi doğallaştırma ve/veya tarihsel olarak onun bir başlangıcı ve bir sonu olduğunu gizleme amacına hizmet eder. Ne var ki tarihte kapitalizmi doğurmayan yığınla kentin olduğu bilinmektedir. Zira Wood'un ifade ettiği gibi kapitalizm, Floransa gibi muazzam ölçüde ticari başarı sağlamış kent devletlerinde ortaya çıkmamış; özerk kentlerin az bulunduğu İngiltere'de ortaya çıkmıştı.

Kapitalizmin diğer tüm ticaret ve kent toplumu biçimlerinden farklılığını belirleyen kritik faktör, kendilerini üretim sürecinde kabul ettiren piyasa zorunlulukları ve kapitalist hareket yasalarını üreten toplumsal mülkiyet ilişkilerinin değişmesidir. Bu ilişkilerin ortaya çıkması ve kapitalizmin gelişmesi tarihsel olarak kenti değil; kırı işaret etmektedir. Kapitalizmin ortaya çıkışını ticaretin ve trampanın basit bir biçimde yaygınlaşmasına bağlamak bu bağlamda doğru değildir. Kapitalizm, en temel insani ilişkilerde tam bir dönüşümü sağlayan ve insanın doğayla en eski ilişki kalıplarını kıran tam bir kopuşu gerektirmektedir (Wood, 2003: 106). Pek çok insanın geçimlerini bağladıkları ortak ve geleneksel hakların yok edilmesi anlamına gelen bu kopuş, İngiltere'de *çitleme hareketi* olarak bilinen bir mülksüzleştirme sürecini anlatmaktadır (Marx, 2011). Tarihsel ve toplumsal süreçler bakımından Wood'u izleyerek kavramsallaştırdığımız kentler her ne kadar kapitalizmin doğuşuna kaynaklık etmemiş olsa da, kapitalizmin mülksüzleştirdiği kitleleri çeken, toplumsal eşitsizlikleri en yoğun biçimde derinleştiren ve yeniden üreten mekânlar olmuşlardır.

Bir kent kuramcısı olan ve kent kavramsallaştırmasının merkezine *sermaye birikim süreçleri*ni koyan Harvey'e göre (2002: 18) kentsel süreçler "üretim, dolaşım, değişim ve tüketim için maddi altyapının yaratılmasını" ifade etmektedir. Harvey'in işaret ettiği maddi

altyapının unsurları, yoksulluğun oluşmasında etkilidir; onu yeniden üretir; yaygınlaştırır ve derinleştirir. Kentsel süreçler üzerinde etkili olan unsurlar hem genel olarak yoksullaşma sürecini belirleyen mekanizmalara göndermelerde bulunmakta; hem de doğal olarak kentsel yoksulluğun açıklanmasına imkân veren bir çerçeve sunmaktadır (Gün, 2010).

Üretim başta olmak üzere kentsel süreçleri belirleyen maddi altyapının diğer unsurlarının yoksullukla bağı, ister istemez sınıf ve sınıf ilişkisini tartışma zeminine çekerken şu soruları gündeme getirmektedir: Kimdir bu yoksullar? Bir toplumsal kimlikleri var mıdır? Yoksullukta ortaklaşmalarının bir nedeni var mıdır?

1. Toplumsal Proletarya

Yoksulluğun sınıf teorisi içerisinde analiz edilmesiyle yoksulların toplumsal bir kimliğe kavuşacağını ima eden önemli bir çalışmada yukarıda sorduğumuz sorulara kabul edilebilir bazı cevaplar bulabiliyoruz. Çalışmaya göre (Köse ve Bahçe, 2008: 6), emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler, tarım emekçileri, mülksüz köylüler; kısacası yarattıklarından daha azını alanlar ve emekçi dahi olmaları mümkün olmayan kesimler kapitalizmde yoksulluk kimliğinin sahipleridirler. Söz konusu bu kesimler, kapitalizmin temel ilişkilerine tabi olarak toplumların tarihinde belirlenirler ve bu belirlenim sonucunda oluşan kesimlerin toplumsal kimlikleri yoksul değil, ait oldukları sınıflar almalıdır. Farklı toplumsal konumlanışlara sahip bu kesimlerin yoksullukta ortaklaşmalarının temel nedeni ise yarattıkları değere doğrudan ya da dolaylı olarak el konulması veya değer üretim sürecinin dışına itilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla, sömürü kavramını artı değer üretiminin ötesinde her türlü sömürüyle; üretim kavramını hem artı değer üretimi hem de yeniden üretim olarak genişletip kent yoksulunun bu süreçteki konumunu *toplumsal proletarya* kavramıyla (Çulhaoğlu, 1996'dan aktaran Ersoy ve Şengül, 2000: 235 (dipnot)) toplumsal bir kimlik olarak ifade edebiliriz. Böylelikle yoksulluk, doğal olarak kent yoksulluğu, genel proleterleşme süreçleriyle birlikte tutarlı bir değerlendirmeye tabi tutulabilir.

Proleterleşme, bir tarafta mülksüzleşme ve yoksullaşmayı diğer tarafta üretim ve geçim araçlarının sermayeleşmesi ve özel mülkiyet temelinde yoğunlaşmasını işaret eden eşitsiz ve birleşik bir süreçtir. Doğrudan üreticileri proletaryaya ve onlara ait geçim araçlarını ise sermayeye dönüştüren birleşik ve eşitsiz gelişen bu süreçler ekonomi politiğin kavramsallaştırmasıyla *ilkel sermaye birikimi* olarak tarif edilmektedir. Bu kavrayış sermayeyi (bir *stok birikimi* olmayıp) toplumsal/sınıfsal bir ilişki olduğu anlayışına dayandırmaktadır (Özuğurlu, 2002: 73-74). Keza bu yaklaşım, sermayeyi yaratan süreç ile doğrudan üreticileri geçim araçlarından koparan süreç arasında güçlü bir bağ olduğuna da açıklık getirmektedir.

Doğrudan üreticilerin geçim araçlarından koparılıp mülksüzleştirilmelerini ve ücret sistemine bağımlı hale getirilmelerini konu edinen ilkel birikimin ilk bağlamı, proleterleşmenin iki boyutuna, yani mülksüzleşme ve emeğin özgürleşmesine dikkat çekerken; genişletilmiş ikinci bağlamı ise insanların ücret sistemi dışındaki alternatif geçinme stratejilerinden uzak tutulmalarını ifade eder. Öyle ki, kent yoksulu hanenin inşası da ilkel birikimin modern bir tezahürüdür*. Örneğin hanenin alternatif geçinme stratejilerinden (derede veya çeşmede

* "İlkel birikimin modern tezahürü" vurgusuyla, kimi yazarlar tarafından "ilkel birikiminin sürekliliği" olarak ifade edilen teze varıyoruz. Tez, ilkel birikimin günümüzde farklı yöntem ve araçlarla sürdüğünü; dolayısıyla tarihin bir yerinde olmuş bitmiş bir ekonomik vaka olmadığını ifade ediyor. İlkel birikiminin sürekliliği tezi yaklaşımı

çamaşır yıkama alanlarından) koparılması ile üretim araçlarından (bahçe, mera, tarla) koparılmaları arasında temelde bir fark yoktur. İlki meta-dışı geçimlik üretimden, ikincisi meta-dışı geçimlik hizmet üretiminden koparılma anlamına gelmektedir. Anlaşılacağı üzere, ilkel birikim doğrudan üreticinin mülksüzleşmesi ve emeğin özgürleşmesi ile yetinmeyip meta-dışı geçim alanlarını da kuşatarak emeğin yeniden üretim koşullarını dahi metalaştırmaktadır*. Böylece, proleterleşme; emeğin vasıfsızlaşması, değersizleşmesi ve gündelik yaşamın nakit para gelirine bağlı hale gelmesi gibi çeşitli anlamlar yüklenmektedir (Özuğurlu, 2002: 75-76).

Meta-dışı üretim alanlardan koparılıp emek pazarına çekilen/sürülen kitlelerin bir kısmı işçileşebilse de diğer kısmı işsiz kalmaktadır. Dolayısıyla istihdam edilmek ile edilmemek arasındaki ayrıma bağlı olarak proleterleşme kavramına yeniden dönmenin gerekli olduğu ortadadır. Proleterleşme kavramını *aktif* ve *pasif* olmak üzere iki aşamada ele alan ve "mülksüzleşme ile emeğin bir parçası olma" arasına ayrım koyan Offe (1984'ten aktaran Özuğurlu, 2002: 79) geçim kaynaklarından koparılma veya mülksüzleşme ile pasif proleterleşmeyi; mülksüzlerin emek piyasasına girmesi ile aktif proleterleşmeyi anlatır. Offe'un istihdam olanağı bulamamış mülksüzleri tanımlamak üzere geliştirdiği pasif proleterleşme kavramını karşılamak üzere yukarıda toplumsal proletarya kavramını önermiştik. Çünkü son zamanlarda "alt/dip-sınıf" (underclass), "dezavantajlılar" veya "dışlanmışlar" gibi ciddi bir karmaşayla ele alınan** kent yoksulluğu, Çulhaoğlu'nun ifade ettiği gibi (1996'dan aktaran Ersoy ve Şengül, 2000: 235) ayrı ve yerleşik kategoriler oluşturmadıklarından toplumsal proletarya kapsamında düşünülmelidir.

Geniş ve kendi içinde ayrışmaya uğramış bir sınıfsallık (Yurtsever, 2011: 131) görüntüsü veren toplumsal proletarya, kent yoksullarını işaret eden bir kavramdır. Kent yoksullarının önemli bir bölümü işsiz, evsiz, geçimlik üretim araçlarından yoksun, vasıfsız ve gündelik yaşamını dahi sürdürmek için nakit gelire ihtiyaç duyan toplumsal proletaryanın farklı kesimlerini oluşturur. Bu kesimlerin her birinin sınıfsal dönüşüm süreçlerinin hikâyesi muhtemelen belirli ölçülerde farklı olmakla birlikte; kapitalizmle girdikleri ilişkiyle ya da sermayenin hareketleriyle belirlenmeleri kısaca yoksullaşmaları*** bu kesimlerin ortak özelliği olarak işaret edilebilir.

Özuğurlu (2002, 2003) tarafından geniş bir açıdan ele alınmaktadır. D. Harvey (2008), De Angelis (2001, 2004) ve Perelman (2000) gibi *dışarıdan yazar*lar ise ilkel birikimin modern tezahürlerine ilişkin önemli çalışmalar yapmışlardır. Harvey (2004: 36) birikimi "ilkel" nitelemesiyle adlandırmanın tuhaf karşılanabileceği düşüncesiyle; "ilkel birikim" yerine aynı anlama gelmek üzere "mülksüzleştirme yoluyla birikim" kavramsallaştırmasını ilkel birikimin yeni bir dalgası olarak "sürekliliğe" atfen kullanmaktadır.

* Bernstein (2010: 49) *tarımsal değişimin sınıfsal dinamikleri* üzerine yaptığı çalışmada "asgari geçimin metalaşması" (bizim emeğin yeniden üretim koşullarının metalaşması dediğimiz) sorunu ile mülksüzleşme olgusunu proleterleşme analizi bağlamında karşılaştırır: "genellikle" der, "asgari geçimin metalaşması, proleterleşme kavramının dayandığı doğrudan mülksüzleşmeye göre, emekçinin bütünüyle sermayenin denetimi altına girmesine daha kapsamlı bir temel sağlayabilir".

** Kent yoksulluğu olgusunu açıklamaya meyl etmiş "alt-sınıf" veya "dezavantajlılar" gibi kavramlardan birkaçı da "yoksulluk kültürü", "marjinal" ve "sosyal dışlanma" kavramlarıdır. Kavramlardan her biri, kentsel yoksulluğun belirli görüngüleri üzerinden geliştirilmiş, donuk ve sadece resmi betimleyen tarihsiz kavramlardır. Oysa yoksulluk olgusu görüngülerin arkasına geçerek toplumsal ilişkiler bütünü içinde ele alınarak kavranmalıdır. Bu biçimde bir kavrayış, yoksulluğu "marjinalleşmiş" veya "dışlanmışlara" yönelik bir *yurttaşlık siyaseti* meselesi olarak görenlere karşı sınıf mücadelesi alternatifi olduğunu da gösterir. Kavramlarla ilgili geniş bir tartışma için bakınız: (Gün, 2010).

*** Burada sınıfı tabii ki "pasif bir konum" olarak tanımlamıyoruz. Aksine, sınıfı, "sermayeyle girilen ilişkiyle belirlenen yoksullaşma" vurgusuyla "süreklilik içinde bir ilişki" olarak analiz ediyoruz. Diğer bir deyişle, cümle, " yoksulluk ile zenginlik arasında nedensel bir ilişki olduğu" imasını taşıyor.

Ortak özelliği yoksulluk olan toplumsal proletaryanın her bir kesiminin sınıfsal değişim hikâyesi farklı olabilir. Ne var ki, aşağıda aktarılan değişim hikâyesi, sadece Müşkirek köylülerinin değil; girişte belirttiğimiz sayıları milyonları bulan çoğunluğu küçük meta üreticisi tarım emekçisi ve köylüsünün sınıfsal değişim hikâyesini ve de travmasını anlatmaktadır.

II. 1990'ların Özgünlüğü: Yeniden İskân Sorunu

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), ağırlıklı olarak on dört göç veren ve on göç alan ili kapsayan kısa adı TGYONA (Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması) olan önemli bir araştırmanın sonuçlarını 2006 yılında kamuoyuyla paylaşmıştır. Araştırmada, Türkiye'de iç göç olgusunun 1950'li yıllardan itibaren yaşandığı belirtilmektedir. İç göç ile ilgili milat diğer bazı kaynaklarda da (İçduygu vd.,1998; İçduygu ve sirkeci, 1999) 1950'lere kadar götürülmektedir. Ne var ki, HÜNEE'yi bahsi geçen çalışmaya iten/çeken "iç göç" sorunu ile mantıksal bağları olan ve "unutulan" daha önceki "iç göç"lerin cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yaşandığı bilinmektedir. Örneğin, 1927'de *Bazı Eşhasın Şark Bölgesinden Garp Vilayetlerine Nakli Hakkında Kanun* Ağrı İsyanı'ndan önce*; 1934'teki *İskân Kanunu*** ise "Dersim Hareketi"nden önce çeşitli düzenlemelerle yürütülen yeniden iskân süreçleridir. 1950'den önce uygulamaya konulan yeniden iskân düzenlemeleriyle (bunlara birinci kuşak yeniden iskân politikaları diyebiliriz) çalışmamıza konu olan ve yaygın adıyla "zorunlu göç" (ikinci kuşak yeniden iskân politikaları diyebiliriz) olarak ifade edilen süreci düzenleyen *285 Sayılı Kararname**** arasında mantıksal bir süreklilik ve bağ olduğu açıktır.

Yeniden iskânın göç kuramları içerisinde teorik bir değer taşımaması, bu sürekliliğe/bağa ilgi gösterilmemesinin bir nedeni olabilir. Zira yeniden iskân politikaları genel göç kuramlarından ziyade kısaca *alan hâkimiyeti* olarak ifade edilen bir askeri stratejiye yaslanmaktadır. Ne var ki, Robert Koehl, yeniden iskânın mantığını başka bir açıdan aydınlatmaktadır. Koehl (1953'ten aktaran Jongerden, 2008: 35), yeniden iskânın, imparatorlukların ulus devletlere dönüşmeleri sürecinde uygulana gelen bir politika olduğunun altını çizmektedir. Koehl'in yaklaşımı üzerinden kavramı 1990'daki politikalar bağlamında yeniden ele aldığımızda, ulus-devlete dönüşüm sürecinin tamamlan(a)madığını ileri sürebiliriz.

Yeniden iskân uygulamalarına ister askeri bir strateji çerçevesinde bakılsın, ister ulus devlete dönüşüm politikası çerçevesinde; son tahlilde her iki yaklaşımın işaret ettiği temel nokta, "bölge veya alan hâkimiyeti sağlama" hedefidir. Zira 1987 yılında yürürlüğe konulan Olağanüstü Hal (OHAL) uygulaması sürecinde gündeme getirilen yeniden iskân politikasıyla "kamu güvenliği" gerekçe gösterilerek binlerce yerleşim yeri alan hâkimiyeti sağlama hedefi doğrultusunda geçici veya sürekli olarak boşaltılmıştır.

* Bu kanunla Ağrı ve civarındaki kitleleri yönlendirme ihtimali olan 1.400 aşiret ileri geleni ve şeyh yeniden iskâna tabi tutulmuştur (Kurban ve Yeğen, 2010: 47).

** Şeyh Sait isyanından sonra ve Ağrı isyanından önce çıkarılan 1927 tarihli *Kanun*la nakledilenlerin toprakları ve gayrimenkulleri hazineye geçirilmiştir. 1934 sayılı Kanun sadece o zamanki adı Dersim olan Tunceli'ye yönelik bir nüfus transferi öngörmemişti. Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin ve Çoruh olmak üzere 5074 haneden 25.831 kişi Türkiye'nin batı illerine sürülmüştür (Tekeli, 2008: 161-162). Kanunlara dayanılarak yapılan uygulamalara ilişkin daha fazla ayrıntı izlemek için bakınız: (Beşikçi, 1992: 434–436).

*** 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, 10.07.1987 tarihinde çıkarılmış ve 14.07.1987 tarihinde 19517 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

İnsandan arındırılan yerleşim yeri sayısının aşağı yukarı üç bin olduğu konusunda alanyazında bir fikir birliği olsa da, uygulamadan etkilenen insan sayısı bakımından birbirinden oldukça farklı rakamlar çeşitli araştırmalarda yer almaktadır. HÜNEE tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, yerlerinden güvenlik nedeniyle göç edenlerin sayısının 953 bin 680 ila 1 milyon 201 bin 200 arasında olabileceği tahmin edilmektedir (HÜNEE, 2006). Diğer taraftan, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) gibi bazı sivil toplum kuruluşları, sayının, 1 milyon ila 3 milyon arasında değişebileceğini ifade etmektedir (Kaya vd., 2009: 69). Ancak, 3 milyon insanın göç ettirilmiş olduğunu ileri süren araştırmaların tahminlerini oldukça yüksek bulan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) yaptığı araştırmaya göre, bu rakamın 1,5 milyon civarında olabileceği tahmin edilmektedir (Aker vd., 2006: 8). Görüldüğü gibi, 3000 yerleşim yerinin boşaltılmasıyla birlikte, yeniden iskâna tabi tutulmuş insan sayısı konusunda sağlıklı araştırmalar yapılmadığı için sayıya ilişkin veri konusunda birbirini tutmayan tahminlerde bulunulmaktadır.

1.Mülksüzleşme ve Köksüzleşme

1990'larda yürürlüğe konulan yeniden iskân uygulamasını öncekilerden ayıran temel noktalardan biri, üst paragrafta da özetlemeye çalıştığımız gibi, etkilediği insan sayısı ile yayıldığı coğrafyanın genişliğidir. Daha da önemlisi, yeni iskân uygulamasının öncekilerden belki de en temel farkı, önceki uygulamalar gibi ciddi bir yerleşim planı öngörmemiş olmasından kaynaklanır. Kısacası, sadece "alanı temizleme"ye odaklanılmış, boşaltılan yerleşim yerlerinden insanların nereye gideceği hesaplanmamıştır. Böylelikle yeniden iskân uygulaması, bir yanda uygulanmaya konulduğu geniş coğrafyada "amaca uygun" insansız kırsal alanlar yaratırken; diğer yanda Türkiye tarihinin en kapsamlı ve en hızlı mülksüzleşme ve proleterleşme sürecini yaşatmıştır.

Yerinden edilenlerin büyük kısmı (HÜNEE'nin tahminlerine göre yüzde 74'ü) Doğu'daki ve Batı'daki büyük illerin kentsel alanlarına göç etmiştir. HÜNEE'nin verilerine bağlı kalırsak (2006: 77-78), güvenlik nedeniyle yeniden iskâna tabi tutulan kişilerin yüzde 87'si kendi istekleri dışında; geri kalanlar ise "kendi istekleriyle" göç etmiştir. Kendi istekleri dışında göç edenlerin yüzde 40'ı göç kararı alındıktan sonra bir hafta gibi kısa bir süre içinde göç etmek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca, göçlerin tamamına yakını herhangi bir yazılı bildirime bağlı olmaksızın sadece sözlü bildirimle yaptırılmıştır.

HÜNEE'nin araştırması kapsamındaki nüfusun yüzde 80'den fazlasının göç ettirilmeden önce evi, hayvanları ve tarım aracı; her dört kişiden üçünün ekilebilir toprağı bulunmaktadır. Hazırlıksız ve kısa sürede göç etmek zorunda bırakılmış kitleler, geride evlerini, tarlalarını bahçelerini ve meralarını bırakmış; sahip oldukları hayvanları satarak göç yolunda harcamışlardır. HÜNEE'nin bulgularına göre (2006: 79), göç edenlerin yarısına yakını göç masraflarını karşılamak için hayvanlarını satmış, yüzde 22,8'i borçlanmış, yüzde 18,1'i ise akraba ve arkadaş yardımı almıştır.

İkinci kuşak yeniden iskân uygulamasının "özgünlüğü", daha çok onun klasik göç şemasına uymamasından kaynaklanır. Klasik göç şemasına göre, hane üyelerinden biri iş-güç sahibi olup para kazanabileceği bir kente gider; biraz birikim yaptıktan sonra iyi-kötü bir ev (çoğunlukla gecekondu) kiralar ve sonra da hanenin diğer üyelerini yanına alır; böylelikle hanenin kente göçü belirli bir plan dâhilinde, belirli bir süreç içerisinde nihayet belirli bir

amaçla gerçekleşmiş olur. Diğer taraftan, çoğunlukla hane üyelerinden yaşlı olanlar köyden ayrılmaz ve bağa bahçeye sahip çıkar; ekip biçer, hayvanlar varsa hayvansal ve tarımsal ürünleri biriktirir. Biriktirilen ne varsa kente göç etmiş olan hanenin diğer üyeleriyle paylaşılır ve bir bakıma bu paylaşım kentin zor koşullarına karşı bir dayanışma stratejisine, bir güvenceye dönüşür. Kısacası, anlatı nasıl olursa olsun, klasik göç şemasının değişmez özelliği, göçün planlı ve köyle bağların/köklerin kopmamış olmasından kaynaklanır. Ne var ki, yeniden iskân süreci kitlelerin kökleriyle bağlarını tamamen koparmıştır. Yeniden iskân uygulaması, bu nedenle bir mülksüzleşme süreci olmanın yanında köksüzleşme süreci olarak da işlemiştir. Birazdan ayrıntılarına eğileceğimiz köy çalışmamız sırasında görüştüğümüz yaşlı bir Müşkireklinin söylediği bir cümle, köksüzleşmenin insani boyutunu çarpıcı biçimde ortaya koyuyor:

"Ben çocuklarıma demiyorum beni köyüme götürün gömün. Zaten götüremezler. Ama ne olur mezarıma köyden bir iki avuç toprak getirin koyun. Bunu benden esirgemeyin" (Yıldızbağları/Elazığ, 17 Temmuz 2012)

Hayatının büyük bölümünü köyde geçirmiş yaşlı köylünün toprakla kurduğu bağ, çok büyük olasılıkla köklere duyulan özlemin basit bir anlatısı olmanın ötesine uzanıyor. Yine, "mezarlarımızı orada bırakıp geldik" yakınmasının birçok Müşkirek köylüsü tarafından ısrarla dillendirilmesi ve "geride bırakılan mezarlar" imgesine uzanan duygusal köprüler, köklerle kurulan ve koparılmak istenmeyen en son bağ izlenimi veriyor.

1995 yılında köylerinden zorla çıkartılan ve göç etmek zorunda bırakılan Müşkirek köylülerinin göç ederken ve göç ettikten sonra yaşadığı ekonomik, sosyal ve psikolojik-travmatik ne varsa; aynı yıllarda zorla göç ettirilmiş milyonlarca diğerleri de benzerlerini yaşamıştır. Zira bugün binlerce hanenin ve milyonlarca insanın anısında yer etmiş olan yeniden iskân uygulamaları, onların ortak hikâyelerini anlatmaktadır.

III. Tunceli'de İkinci Kuşak İskân Uygulaması

İl idari yapılanmasına göre Tunceli'nin merkez köylerinden biri olan Müşkirek (Eğriyamaç)* 1994-1995 yılları arasında boşaltılmış yüzün üzerindeki köyden sadece biridir. Yüzün üzerinde köy içerisinden Müşkirek köyünün seçilme gerekçesine çalışmanın metodoloji kısmında değineceğiz. Dolayısıyla, Müşkirek köyü ile ilgili bulgulara ve analize geçmeden önce, dönemin bazı gazetelerine *ikinci Dersim katliamı* olarak taşınan** yeniden iskân sürecini öncelikle genel hatlarıyla tartışmak ve il bağlamında resmin bütününü ortaya koymak gerekmektedir.

Tunceli'de ağırlıklı olarak 1994 ve 1995 yıllarında uygulanmış ikinci kuşak yeniden iskân politikalarını konu alan yeterli akademik çalışmanın henüz yapılmadığını görüyoruz. Bu konuya "geri dönüşler" ve "çevre tahribatı" bağlamında yaklaşan akademik bazı çalışmalardan (Jongerden vd., 2009; Çelik vd., 2006) başka; yöreden bazı araştırmacıların (Taş, 2007) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Araştırma Komisyonu (1996 Tarih 10/25

* Müşkirek her ne kadar il idari yapılanmasına göre merkeze bağlı bir köy olarak tanımlansa da, fiziki olarak Ovacık ve Hozat ilçelerine daha yakındır. Köyün Türkçe ismi (Eğriyamaç) fiziksel durumundan türetilmiştir. Köyün kurulu olduğu yamaç, Tunceli ili merkez sınırları içinde kalırken; arka tarafı ise Ovacık ilçesi sınırları içinde kalır.

** 19 Ekim 1994 tarihinde Tunceli'nin Ovacık ilçesine bağlı Haçirek (Ağaçpınar) köyü ve köye bağlı bazı mezraların Bolu'dan gelen komandolar ve özel harekât timleri tarafından yakılması üzerine dönemin *muhalif* gazetelerinden *Özgür Ülke Gazetesi* köy yakma ve boşaltmaları haberleştirirken "İkinci Dersim Katliamı İsteniyor" başlığını manşetine taşımıştı (Taş, 2007: 224).

Esas Numaralı) ile Tunceli Barosu (2003) ve Tunceli Sendikalar Platformu'nun (1996) hazırladıkları raporlar ve çalışmalar aracılığı ile açıklık getirmeye çalışacağız.

Tunceli, yeniden iskân uygulamalarına bağlı olarak bölgede en hızlı nüfus kaybına uğramış ilimizdir. 1990 yılında yapılan nüfus sayımına göre 133.584 olan il nüfusunun 82.785'i köylerde yaşamaktadır. 2000 yılı nüfus sayımına gelindiğinde, il nüfusunun 93.584 kişiye; köy nüfusunun ise 39.189 kişiye gerilediği görülür. Büyüme oranının yıllık yüzde 14 olduğu dikkate alındığında, yeniden iskân süreciyle birlikte kırsal nüfus oranında yüzde 75'lik bir mutlak azalma olduğu hesaplanır (Jongerden, 2008: 147-148). OHAL Bölge Valiliğinin 1997 tarihli verilerinden derlenen rakamlarından;* 1994 yılında 8.439 hanenin yeniden iskâna tabi tutulduğu ve yeniden iskân sonucu 41.939 kişinin yer değiştirmek zorunda bırakıldığı anlaşılmaktadır**. Hane ve insan sayısına ilişkin verilerin yer aldığı aynı raporda boşaltılan köy sayısının 183, mezra sayısının ise 823 olduğu görülmektedir (10/25 Sayılı Rapor, 1996: 12).

Tunceli kırsal nüfusunun yarısından fazlasının yeniden iskâna tabi tutularak köylerinden ve mezralarından çıkarılması, bir tarafta *zorunlu kentleşme*** eğilimi yaratmış; diğer tarafta geride yakılmış-yıkılmış kırsal yerler bırakmıştır. Yerlerinden edilenlerin geride sadece bağbahçe, tarla, mera gibi geçim kaynakları bırakılmamış; aynı zamanda bütün bir yaşanmışlıkları kalmıştır. Kırsal alanların boşaltılması ile temel ekonomik faaliyet olan tarımsal ve hayvansal üretim, sanayinin hiç olmadığı Tunceli'de hızla gerilemiştir.

Tablo 1: 1990-1995 yılları arasında hayvan sayılarındaki azalma

Hayvan	1990	1995	Azalma (%)
Keçi	226.236	75.512	67
Koyun	453.500	192.531	58
Sığır	71.871	34.950	51

Kaynak: Tunceli Sendikalar Platformu (1996).

* Yeniden iskânla ilgili verileri OHAL Bölge Valiliği'nin Komisyon'a verdiği bilgiler üzerinden değerlendirmek durumunda kalmamız; ilgili dönemi kapsayan sağlıklı araştırmalar yapılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Tunceli Barosu'nun 2003 yılında kendi imkânlarıyla yaptığı araştırmaya göre boşaltılan köy sayıları OHAL Bölge Valiliği'nin verdiği rakamlardan daha aşağıdadır. Yine aynı nedenlerle Tunceli Sendikalar Platformu'nun 1996 yılında yaptığı başka bir araştırma, boşaltılan köylerle ilgili rakamları yine eksik derlemiştir. Keza, OHAL Bölge Valiliği'nin Komisyon'a verdiği bilgilerin eksik olduğu da aynı komisyona üye olarak katılan dönemin belediye başkanı ve dönemin milletvekili tarafından dile getirilmiştir. Dönemin milletvekili Orhan Veli Yıldırım, Komisyon'a sayılarla ilgili şu itirazları sıralıyor (10/25 Sayılı Rapor, 1996: 11):

Boşalan köy sayısında resmi istatistiklere göre verilen bilgiler yanlıştır. Şimdi, mesela merkezde bu Baylık Köyü benim kendi köyümdür, şu anda boştur. Dolu görünüyor. Oysa boştur. Çömçeli yine merkeze bağlı, dolu geçiyor, o da boş. Yeşilkaya, Belediye Başkanımızın yakın bir köyüdür, dolu geçiyor, boş. Yine Çemişgezek Ulukale Köyü dolu geçiyor, tamamen boş. Hatta buraya devlet iskân yoluyla köy yerini değiştirmek üzere istimlâk edecek yer tahsis etmiştir. Yine Mazgirt İlçemizin İbimahmut Köyü var, dolu görünüyor, hâlihazırda boş.

Ayrıca, Bölge Valiliği'nin "bölge genelinde 400 bin insanın yerinden olduğu" yönündeki Komisyon'a verdiği sayılardan yola çıkarak; boşaltılan köy ve mezra sayılarıyla ilgili eksik bilgi olabileceğini düşünebiliriz

** Tunceli Valiliği'nin internet sitesinde yer alan nüfus ile ilgili bilgiler, ilgili yıllarda köy nüfusunda meydana gelen azalmayı doğrular niteliktedir. Buna göre, 1990'da toplam köy nüfusu 82.344'ten 2000 yılında 39.108'e düşmüştür. İlginçtir, 1935 yılından itibaren 1990 yılına kadar köy ve kent nüfusları ayrı ayrı beşer yıllık periyotlarla verilmiş olmasına rağmen, 1990 ile 2000 arasındaki nüfusa dair bilgilere yer verilmemiştir: http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=42 (05.11.2012)

*** Kavramı Jongerden'den (2009: 81) ödünç alıyoruz.

Tablo 1'de görüldüğü gibi hayvancılıktaki en dramatik düşüş yüzde 67 ile keçide yaşanmış olsa da; koyun ve sığır yetiştirilme oranlarındaki azalma da dramatiktir ve yüzde 50'nin üzerindedir. Tunceli Sendikalar Platformu'nun çalışmasında ortaya koyduğu işlenmemiş verilere bakıldığında 1990 ile 1994 arasında azalışların düzenli bir seyir izlediği görülür. Örneğin keçi sayısındaki azalış 1994'e kadar 149.184'e gerilerken; bir yıl sonra 1995 yılında 75.512'ye gerilemiştir. 1994'e kadar azalışın kısmi ve düzenli olması yıllar içerisinde artan mera yasağıyla, 1994'teki keskin düşüş ise kırsal yerleşim yerlerinin boşaltılmasıyla açıklanabilir.

Hayvansal faaliyetteki azalışı başka bir açıdan izlemek için Çelik ve arkadaşlarının Tunceli'nin Ovacık ve Hozat ilçelerine bağlı köylerde göç öncesi ve sonrasına ilişkin hayvan varlıklarını karşılaştırdıkları araştırmaya bakılabilir. Çalışmanın verileri, sonuçların Tunceli Sendikalar Platformu'nun ortaya koyduğu sonuçlardan çok daha ciddi olduğu izlenimi vermektedir. Örneğin, göç öncesinde 266 hanenin 265'inde büyükbaş hayvan bulunurken, bu sayının bugün 68'e düştüğü tespit edilmiştir. Yine göç öncesinde hanelerin tamamında keçi ve/veya koyun bulunurken, bugün bu oran yüzde 20'lere kadar düşmüş ve hanelerin yüzde 50'ye yakınında yüz ila yüz ellinin üzerinde küçükbaş hayvan bulunurken, bugün bu oran sıfıra yakındır (2006: 21).

Tablo 2: 1990-1995 yılları arasında meyve üretimindeki azalma (ton)

Meyve Türü	1990	1995	Azalma
Kiraz	6.525	4.500	2.025
Armut	4.029	2.290	1.739
Vişne	3.245	2.520	725
Kayısı	922	536	386
Elma	3.186	2.820	366
Ayva	337	242	95
Şeftali	90	80	10
Toplam	**18.334**	**12.988**	**5.346**

Kaynak: Tunceli Sendikalar Platformu (1996).

1990 ve 1995 yıları meyve üretiminin karşılaştırıldığı Tablo 2'ye bakıldığında, meyve üretiminin de yeniden iskân sürecinden ciddi biçimde etkilendiği anlaşılmaktadır. Bazı meyvelerde üretim yarıya yakın azalırken; meyve üretimindeki toplam azalışın yüzde 30'a yakın olduğu görülmektedir. Benzer bir eğilim tahıl üretiminde de izlenebilmektedir.

Tablo 3: 1990-95 yılları arasında tahıl üretim alanlarındaki azalma (hektar)

Tahıl	1990	1995	Azalma (%)
Nohut	4.485	2.710	40
Mercimek	21.300	15.000	30
Arpa	11.837	9.000	24
Buğday	35.232	28.000	21
Fasulye	610	520	15
Toplam	**73.514**	**55.230**	**25**

Kaynak: Tunceli Sendikalar Platformu (1996).

Tablo 3'te 1990 ve 1995 yılları arasında tahıl üretimindeki azalma hektara bağlı olarak hesaplanmış ve azalışın oransal karşılığı verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, tahıl ekim alanlarındaki daralmanın en yüksek olduğu ürün yüzde 40 ile nohuttur. Tahıl ekim alanlarındaki genel azalışın da az olmadığı, ekim yapılma kapasitesinin dörtte bir oranında daraldığı görülmektedir. Tunceli Sendikalar Platformu'nun işlenmemiş verilerine bakılarak ekim alanlarındaki daralmanın üretim miktarları karşılığına ilişkin de bir iki çıkarım yapılabilir. Örneğin, 1990 yılında 44.700 ton olan buğday üretimi 4.700 ton azalarak 1995 yılında 40.000 tona, 1990 yılında 3.390 ton olan nohut üretimi 890 ton azalarak 1995 yılında 2.500 tona gerilemiştir. Kısaca, kırsal alan için en önemli geçim kaynaklarından biri olan toprağın önemli bir kısmı artık kullanılamamakta ve kullanılamayan bu araziler giderek niteliğini yitirmekte, yörede kullanılan bir deyimle "dağ olmakta"dır.

Sonuç olarak, 1994 ve 1995 yıllarında Tunceli'de yeniden iskân uygulamaları sonucu 392 köy yerleşim yerinden 183'ü (yaklaşık yarısı) boşaltılmış; 40 binin üzerinde insan -büyük çoğunluğu bir daha dönmemek üzere- kentsel alanlara sürülmüş; geride binlerce ev, binlerce ağaç, binlerce hektar tarla ve mera bırakılmıştır. Bir tarafta kırsal alanlarda insansız ve terk edilmiş ölü bölgeler yaratan yeniden iskân uygulaması; diğer tarafta çoğunlukla kentlerin çeperinde yoğunlaşan yüzlerce yoksul mahalle yaratmıştır. Bugün, Müşkirekliler de ne yazık ki, köylerini ve evlerini terk etmek zorunda bırakılan 40 bin insanın içinde yer alan bir istatistikî bilgidir. Bu çalışma, bir bakıma kuru ve ruhsuz istatistiklere ruh verme çabası olarak algılanabilir; ama doğrusu aynı zamanda, bu bağlamla yapılacak başka çalışmalara esin kaynağı olma beklentisini de taşımaktadır.

1V. Mülksüzleşme Bağlamında Müşkirek Köyü Monografisi

Alan araştırmamız, 25 yıldır süren bir "iç savaş"tan kaynaklanan ve köylerinden zorla batıya göç ettirilen köylülerin mülksüzleşme ve proleterleşme süreçlerini izlemek üzere bir köy araştırmasına dayanıyor. Köylerinden zorla göç ettirilenlerle ilgili çalışmalar, ağırlıklı olarak bugüne kadar objektifi "Kürt sorunu"na yöneltmiştir. Mülksüzleşmeye neden olan yeniden iskânın sürecinin temelinde "Kürt sorunu" olmakla birlikte; sorunun gözlerden kaçırılamayacak ölçüde belirgin bir de "sınıf boyutu" olmasına rağmen, bu boyut bugüne kadar çok fazla incelenmemiştir*. Bu temel gerekçeyle, alan çalışmasıyla geçim araçlarından koparılıp kentlere sürülen Müşkireklilerin sınıfsal değişim dinamiklerini aydınlatmaya çalışıyoruz.

1. Araştırmanın Metodolojisi

Müşkirek Köyü 1995 yılında tamamen boşaltıldıktan sonra 2011 yılında yapılan kadastro çalışmasıyla köyün merasının bir kısmı, Müşkirek'e komşu olan bir köyün köylülerinden bazılarının özel mülkiyetine tapu ediliyor; durumu öğrenen Müşkirek köylüleri köyün merasının bir kısmını kendi özel mülkiyetine geçiren köylülere karşı dava açıyor. Türk Medeni Kanunu'nun 712. Maddesi, bir taşınmazı kendi mülkiyetine geçiren bir kişiye karşı on yıl süreyle dava açılmaması durumunda, fiilen el değiştiren mülkiyete karşı dava açılamayacağını düzenlemiştir: *geçerli bir hukukî sebep olmaksızın tapu kütüğüne malik olarak yazılan kişi,*

* Yeniden iskân uygulamaları ile sınıfsal dönüşüm ilişkisi üzerine son yıllarda hiçbir çalışma yapılmamıştır diyemeyiz. Örneğin, yeniden iskân uygulamaları ile sınıfsal dönüşüm ilişkisini doğrudan olmasa da, içeren önemli bir çalışma için *Tuzla Araştırma Grubu*'nun "Türkiye'de Neoliberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneler Bölgesi" adlı çalışması bu bağlamda incelenebilir (Altun vd., 2009).

taşınmaz üzerindeki zilyetliğini davasız ve aralıksız olarak on yıl süreyle ve iyiniyetle sürdürürse, onun bu yolla kazanmış olduğu mülkiyet hakkına itiraz edilemez. Anlaşılacağı üzere, ikinci kuşak yeniden iskân politikaları sonucu boşaltılmış tüm köy veya mezralar –Müşkirek örneğinde olduğu gibi- mülkiyetin hukuken el değiştirmesi tehdidiyle karşı karşıyadırlar*.

Müşkirek köyüne yönelik ilgimiz ilk olarak halen devam eden bu dava dolayısıyla başlamıştır. Sonra, Müşkirek'in son muhtarı ile yaptığımız ön görüşmede köylülerin önemli bir kısmının Tunceli'ye ve komşu olan Elazığ'a yerleşmesi seçim kararımızda etkili olmuştur. Kısacası, Köy merasının hukuki durumuyla çalışmamızın sorunsalı arasında doğrudan bir bağ yoksa da; Müşkirek, ortak mülkiyetiyle ilgili dava dolayısıyla dikkatimizi çekmiş; hane üyelerinin ulaşılabilir olması dolayısıyla da gündemimize yerleşmiştir.

Boşaltılmadan önce köyün 73 hanesinin olduğunu, dönemin köy muhtarının köy adına 1997 tarihinde Tunceli Ziraat Odası'na verdiği dilekçeden anlıyoruz (Boşaltılmadan önceki ekonomik faaliyet hakkında bilgi veren ve köye geri dönme konusunda ziraat odasından yardım isteyen bu dilekçenin detaylarını aşağıda tartışacağız). 73 haneden oluşan Müşkirek köyünün sekiz hanesi Müşkirek'e 17 km yakın-uzaklıkta olan "merkez köy" olarak tabir edilebilecek** Geyiksuyu köyüne yerleştirilmiştir. Geyiksuyu'na yerleşenler, yeniden iskâna tabi tutulanlar içerisinde en şanslı grubu oluşturmaktadır. Çünkü yeniden iskân sürecinde kısmen de olsa yardım aldıklarını öğreniyoruz. İki hane, yine, köye çok uzak olmayan ve boşaltılmamış bir köy olan Düzpelit'e, bir hane Tunceli merkeze göç etmiş ve yerleşmiştir. Köyün geri kalan hane üyeleri ise başta Elazığ olmak üzere İstanbul, Bursa ve İzmir'e göç etmiştir. Kısacası, 73 haneli Müşkirek'in 10 hanesi bugün halen kırsal yerleşim yerlerinde; geri kalan 63 hane ise kentsel yerleşim alanlarında yaşamaktadır. Dolayısıyla mülksüzleşme bağlamında yaptığımız analiz köyün tüm haneleriyle ilişkili olsa da, kent yoksulluğu ve ilişkili değerlendirmemiz doğal olarak kırsal yerleşim yerlerine dağılmış haneleri kapsamamaktadır.

2012 yılının yaz ayında yürüttüğümüz alan çalışması sırasında karakoldan izin alarak bugün artık neredeyse dağlaşmış olan Müşkirek'i; Geyiksuyu'na yerleşmiş olan sekiz haneden yedisini, Düzpelit'e yerleşen iki haneyi ve Tunceli'ye yerleşen bir haneyi ziyaret ettik. Elazığ'a yerleşen on haneden yedisiyle görüşebildik. Bu bağlamda, toplamda on yedi haneyle nitel görüşme tekniğine uygun olarak hazırladığımız ve açık uçlu sorulardan oluşan derinlemesine görüşmeyi yüz yüze yaptık. Yukarıda adlarını saydığımız büyük şehirlere göç etmiş olan Müşkireklilerden bazılarıyla, yüz yüze görüştüğümüz kişilerin yardımını alarak e-posta aracılığıyla soru formu göndererek İstanbul'dan üç; Bursa'dan bir haneyle görüşme yaptık. Nihayet, saha çalışmamız çerçevesinde toplamda 21 haneyi temsil eden görüşmeler gerçekleştirmiş olduk.

Yaptığımız görüşmelerin geçerliliğini ve tutarlılığını güçlendirmek üzere Tunceli Valiliği Nüfus İl Müdürlüğü, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Tunceli Ziraat Odası gibi bazı kamu kurumu ve meslek örgütlerinden döneme ilişkin doküman(lar) talep ettik. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi kamu kuruluşları yeniden iskân süreciyle ilgili genel olarak *üç maymun*u oynamıştır. Örneğin, Tunceli Valiliği'nin internet sayfasında il genel nüfus sayımı

* Boşaltılmış köy arazisi Müşkirek örneğinde komşu köylerin mülkiyetine geçirilmiş, komşu korucu köylerin mülkiyetine geçirildiği de yapılan bazı çalışmalardan izlenebilir (Altun vd., 2009: 148).

** O bölgede boşaltılmış birkaç köyün sakinlerinin birlikte oturduğu ve yanında büyük bir karakolun bulunduğu devlet tarafından yerleşime açılmış olan bir yerleşim yeridir. Yerleşim yeri, bölgenin arazi koşulları düşünüldüğünde etrafı görece açık ve düzlük bir zemine inşa edilmiştir.

1935'ten itibaren beşer yıllık dilimler halinde yapılmış; fakat Nüfus Müdürlüğü'nün verdiği belgede 1995 yılına ait kırsal nüfus bilgisinin olmadığı görülmektedir. Tahmin edileceği gibi, il nüfus bilgileri kırsal yerlerdeki nüfus sayıları dâhil edilerek hesaplanır. Yine, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden ilgili yıllara ilişkin ekilen arazi miktarı, yetiştirilen ürünler ve kayıtlı hayvan sayıları konusunda hiçbir bilgi bulamadık. Bu kısıtlar altında, bu mülksüzleşme hikâyesini ağırlıklı olarak elimizdeki görüşme verilerine bağlı kalarak nitel veri toplama yöntemine bağlı olarak gözlem ve bazı belgelere dayanarak aktarmaya çalışacağız.

Mülksüzleşmeyi izleyebilmek üzere yeniden iskâna tabi tutulan Müşkireklilerin iskân ettirilmeden önceki sosyo-ekonomik durumlarını ev sahipliği ve konut büyüklüğü, arazi sahipliği ve büyüklüğü, sahip olunan hayvan sayıları ve çeşitleri bakımından inceleyeceğiz.

2.Yeniden İskân Ettirilmeden Önceki Durum

Haneye Bağlı Mülkiyet Durumu ve Ekonomik Faaliyetler

Boşaltılmadan önceki son sayıma göre 73 hane bulunan Müşkirek'te 232 kişi yaşamaktadır. Hane ve kişi sayısı verilerinden yola çıkarak, hane nüfus ortalamasının 3 kişi olduğunu hesaplayabiliriz. Yaptığımız görüşmelere göre, Müşkireklilerin ortalama 3 kişinin yaşayabileceğinden daha büyük ve çoğunlukla iki katlı olarak inşa edilmiş en az 3 odalı ve en çok on odalı evlerde yaşadıkları anlaşılıyor. Görüşmeler sırasında konut durumuna ilişkin edindiğimiz bilgiye göre Müşkirek'te evi, samanlığı ve ahırı olmayan hiçbir hane yoktur.

Arazi sahipliği bakımından değerlendirdiğimizde iki farklı arazi tipi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki elma, armut, ceviz ve dut ağaçlarının içinde yer aldığı ve "bahçe" olarak ifade edilen; diğeri ise arpa, buğday, patates gibi tarım ürünlerinin yetiştirildiği "tarla" olarak ifade edilen arazilerdir. Görüştüğümüz 21 Müşkirekliden arazi sahipliği bakımından en "fakir" olanının dahi on dönüm araziye sahip olduğu; en "zengin" olanının ise yüz dönümün üzerinde araziye sahip olduğu tespit edilmiştir. On dönüm ile yüz dönüm arasında arazi sahipliği olan Müşkirek'te arazisi hiç olmayan köylü yoktur. Ayrıca, bu arazilerin bahçe olanında dikili bulunan meyve ağaçları çeşitliliği ve sayısı da arazilerin değerini ayrıca tartışmayı gerektiriyor. En az ağaca sahip olan hane dahi 30 kök meyve veren ağaca sahip olduğunu ifade etmiştir. Köyün cevizinin meşhur olduğu ve en az on kök ila en çok yüz kök arasında ceviz ağacına sahip olunduğu görüşmelerden anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Müşkirek Köyü yıllık hayvansal ve tarımsal üretimi (ton)

Ürün Adı	Üretim Miktarı
Ceviz	45
Patates	30
Fasulye	15
Çökelek	25
Tereyağı	12

Kaynak: Tunceli Ziraat Odasına verilen 1997 tarihli dilekçe

Müşkirek köyünün son muhtarının Tunceli Ziraat Odasına "derdimizi hiçbir devlet kuruluşuna anlatamıyoruz, siz ortada kalmış üretici köylüsünün haklarını dile getirin" talebiyle verdiği 15.03.1997 tarihli dilekçede, Müşkirek'in yıllık 120 tonun üzerinde olan meyve, sebze ve hayvansal üretimiyle ilgili bilgiler Tablo 4'ten izlenebilir.

Dilekçede, yetiştirilip satılan hayvan sayıları konusunda da bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre, her yıl 800 adet kepiç (erkek keçi) ve 500 adet koyun çevre illere satılmaktadır. Her yıl toplam 1300 küçükbaş hayvanın yetiştirilip satıldığı Müşkirek'teki hayvan sayılarını yaptığımız görüşmelerden izlediğimizde, en az hayvana sahip olan hanenin 35 küçükbaş, 10 büyükbaş; en çok hayvana sahip olan hanenin ise 350 küçükbaş ve 6 büyükbaş hayvanı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, çok yaygın olmasa da arıcılık yapan bazı hanelerin olduğu da görülmektedir. Saha çalışması sırasında görme fırsatı bulduğumuz köyün florası arıcılık ve kaliteli bal üretimi için oldukça uygundur.

Anlaşılacağı üzere, tarım ve hayvancılık Müşkireklilerin geçim kaynağı olmanın yanında tek gelir kaynaklarıdır. Hopik, Değirmendere, Rengül ve Dereağaç olmak üzere dört mezrası bulunan Müşkirek'te yeniden iskân uygulaması 1994 ve 1995 yıllarında etkili olmuştur. Mezraların bir kısmı gıda ambargosu ve baskıdan bunalarak 1994'te köyü terk etmiş; önemli bir kısmı ise 1995 yılının kasım ayında köyü tamamen toplu halde boşaltmıştır.

3. Göç Süreci ve Gerçekleşme Biçimi

Yeniden iskân süreci, 1938'i yaşamış ve 1938 anlatılarıyla büyümüş neredeyse her Müşkireklinin dünyasında benzer kaygılar yaratmıştır: "görseydiniz" diyor Müşkirekli, "38'den beterdi. Birileri sırtına yataklarını almış, birileri çocuklarını; çocuklar ağlıyordu. Sersefil yollara düşmüştük." Sonra hayıflanarak soruyor, "niye o gün kimse bir fotoğraf çekmedi?" Yaşlı bir Müşkireklinin ise, göç ettikleri o günü hatırlarken unutulması zor şu sözler dökülüyor ağzından: "Bir daha olmaz diyorduk; ama bize ikinci 38'i yaşattılar. İnşallah çocuklarımız, gençlerimiz ikinci bir 95 daha yaşamaz."

Köy boşaltmaların yoğunlaştığı 1994 ve 1995 yıllarında Tunceli'de belediye başkanlığı yapmış ve yeniden iskân sürecinin önemli tanıklarından biri olan, yukarıda adı geçen meclis komisyonuna da bu pozisyonu dolayısıyla bilgi vermiş olan Arslan ile yaptığımız görüşmede "köy boşaltmalarda standart bir uygulamanın olmadığı, bazı yerlerde yakma-yıkma, bazı yerlerde ise çıkarılmadan önce süre tanıma" şeklinde* olduğu yönünde önemli bir detay karşımıza çıkıyor.

Bize gün verdiler, boşaltın dediler. Aldırış etmedik, zorladılar, bombalarız dediler. Bak, çocuklarınız yaylada! Duymuştuk birkaç kişiyi götürüp öldürmüşlerdi. Baktık ki olmuyor, biz de boşalttık. Eşyalarımızın bir kısmını alabildik. Biçtiğimiz arpaları ve yoncaları hepsini yaktılar. Arılarımızı bile yaktılar (Düzpelit/Tunceli, 23 Temmuz 2012).

Yaptığımız görüşmelerden "standart olmayan uygulamalar" ile ilgili, aynı yerde ya da bölgede dahi farklı yöntemler kullanılarak köy boşaltıldığı bilgisi ortaya çıkıyor:

Deşt'ten geldiler, ev yakmaya gelenleri bırakmadılar. Eşim dedi kapıyı aç hayvanları bırak gitsinler, yazıktır. Eşyalarımızın bir kısmını almamıza izin verdiler. Diğerlerini de bırak-

* Taş'ın köy boşaltmaları konu alan çalışması (2007) boşaltmaların ağırlıklı olarak agresif yöntemlerle ve çoğunlukla yakma –yıkma şeklinde olduğunu göstermektedir. Yakma ve yıkma yöntemiyle yapılan boşaltmalar geri dönüş ihtimaline karşı olabileceğini düşündürtmektedir.

tık çıktık. Ceviz ağacından yapılmış büfelerimiz vardı, bıraktık. Hayvanları çok düşük fiyata tüccar o dönem geliyordu onlara sattık. Birinci akbaba devlet, ikinci onlardı. (Yıldızbağları/Elazığ, 17 Temmuz 2012)

Göç sırasında paraya dönüştürülebilir en önemli varlıkları hayvanları olan Müşkireklilerin göç edebilmek için varlıklarını haraç-mezat sattıkları yönündeki duyguları ortaktır:

Bize bir hafta süre verdiler. 250 hayvanımı 94'ün 11. ayında sattım. 48 milyona. Bir hayvanı üçte bir fiyatına aldılar. 6 milyon 200 bine bir katır almıştım. Bir yıl sonra bu göçte onu 3 milyona sattım (Yıldızbağları/Elazığ, 17 Temmuz 2012).

Devlet bizi zorla çıkardı, sürdü. Bir yıl Geyiksuyu'nda kaldık. Ev yoktu. Orada ablam vardı. Şu an kaldığımız ev, eski okul. Eşyaların hepsini bıraktık. Hayvanların bir kısmı dağda kayboldu. Diğerlerini tüccarlara ucuz ucuz verdik. Üç ineği bir nakliye parasına sattık (Düzpelit/Tunceli, 23 Temmuz 2012).

Boşaltılan köylerden hayvanlarını satmak üzere Tunceli merkeze gelen köylülerin göç sürecinde yaşadıkları maddi kayıplar hakkında izlenim edinebilmemize olanak verebilecek başka bir notu dönemin belediye başkanı Arslan'ın gözleminden aktaralım:

Köylerin boşaltıldığı o günlerdi. Bir gün eve doğru gidiyordum. Evime çarşının içinden geçerek gidiyorum. Yürüdüğüm sokağın yanında başka bir sokakta iniltiler geliyordu. Hava yağmurluydu. Gittim. Hayvanları traktörlere doldurmuşlar, tıka basa, bir taraftan yağmur yağıyor, diğer taraftan hayvanlar sanki ağıt yakıyor, inliyordu. O zamanlar, beş milyonluk hayvanı bir milyona alıyorlardı. Sadece Elazığ'dan gelen tüccarlar bu durumdan faydalanmadı. Haksızlık etmeyelim, buranın insanı da bu durumdan çok faydalandı (5 Kasım 2012/Tunceli).

Mezralarıyla birlikte Müşkirek, önce süre tanınarak sonra birkaç saat içinde devlet güçleri tarafından boşaltılmıştır. Başlangıçta köyden ayrılmak istemeyen ve buna karşı direnen Müşkirekliler, köyü son anda hızla boşaltılmak zorunda kalmış ve birçoğu elinde satabildiği ne varsa satıp Elazığ, İstanbul, İzmir, Bursa gibi yerlere dağılmıştır. Bugün sadece Düzpelit'e yerleşen iki hane eskisi gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta; geri kalanlar yaşamlarını sürdürebilmek için tarım ve hayvancılık dışında başka çareler aramaktadır.

Hatırlayalım, yeniden iskâna tabi tutulmadan önce en yoksul Müşkirek köylüsünün dahi üç göz evi, on dönüm arazisi, otuz kök meyve veren ağacı ve kırk-elli adet hayvanı vardı. Bugün Müşkirekliler nasıl yaşıyorlar? Yaşama tutuna bilmek için ne yapıyorlar? Bu sorulara belirli ölçülerde de olsa "mevcut durum" alt başlığıyla aşağıda açıklık getirmeye çalışalım.

4. Mevcut Durum

Göçün planlı olmaması ve ani olması, hayvanların göç yolunda satılması ve harcanması gibi çeşitli zorunluluklar, gidilen yerlerde Müşkireklilere ilk zamanlarda ciddi sosyal ve ekonomik sıkıntılar yaşatmıştır. Kent emek piyasaları için yeterli olmayan ve sadece tarım ve hayvancılıkta yetkinleşmiş kırsal hane emeği, uzun süre işsiz kalmalarının önemli nedenlerinden biri olmuştur. İşsizlik ve yalnızlık gibi ilk deneyimler birçok Müşkirekliyi "ne olursa olsun başını sokacak bir ev sahibi olma" hedefine yöneltmiş; birçoğu elinde ne varsa ve kredi çekerek bir ev sahibi olmaya çalışmıştır.

Uzak illere göç edenler ağırlıklı olarak kiracı konumundadır; ev sahibi olanlar ise, krediyle son zamanlarda ev satın almış ve halen borç ödemeye devam ediyorlar. Elazığ'a göç

edenlerin önemli bir kısmı oturduğu evi satın almış, küçük bir kısmı ise kiracıdır. En şanslı Müşkirekliler, Geyiksuyu'nda kalan ve yerleşenlerdir. Çoğu, devletin onlara gösterdiği yerde ev yapmış dolayısıyla kendi konutlarında yaşıyorlar. Düzpelit'e yerleşenlerden biri akrabalarıyla aynı evi paylaşıyor; diğeri ise köyün boş ilkokulunu konut olarak kullanıyor.

73 hane olarak köyden ayrılan Müşkireklilerin hane değilse de aile olarak bugün sayıları iki katına çıkmış olabilir. Göçten sonra hane yapısı kentin malum koşullarına bağlı olarak korunamamış ve giderek birey sayısı daha az olan çekirdek ailelere dönüşmüş durumdadır. Görüştüğümüz Müşkireklilerin göçten sonraki en kalabalık nüfuslu ailesi, sekiz kişiyle yine köyde (Düzpelit) yaşıyor. Geri kalan ailelerin nüfusu üç ila dört kişi arasında değişiyor.

Kentlere yerleşenlerin aile bireylerinin iş durumlarına baktığımızda düzenli ve sürekli istihdam olan birkaç aile bireyi dışında genel olarak parçalı ve düzensiz istihdam olanağı bulabildikleri görülmektedir. Düzenli çalışanlardan biri kuruyemiş büfesi işletiyor; diğeri ise son on yıldır birahanede çalışıyor. Düzensiz çalışanlardan biri hamallık yapıyor, diğer ikisi inşaatta çalışıyor. Altını çizmek gerekir ki, uzun süredir iş bulamayan ve işsiz olanlar ağırlıktadır. Ayrıca, kadın hane bireylerinin bir kısmının emek piyasasına dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Aile bireylerinden kadın çalışıyor mu? sorumuza her ne kadar ağırlıklı olarak "ev kadını" yanıtı verilmiş olsa da, "işçi", "çalışıyor", "temizliğe gidiyor" gibi yanıtların alındığı da görülmektedir. Geyiksuyu ve Düzpelit'te kalanlar, bu sorumuza yüzde yüz "ev kadını" yanıtını vermiştir.

Bir hanede bir Bağ-Kur'lu, diğer birinde bir SSK'lı, birkaç Bağ-Kur ve SSK emeklisi dışında sadece iki Müşkirekli hane ancak yeşil kart sahibi olarak sosyal güvenlik sistemine dâhil olabilmiş; iki aile'nin yeşil kartları ise bir süre önce geri alınmıştır. Dolayısıyla, genel olarak Müşkirekli hanelerin büyük çoğunluğu sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmıştır denebilir.

Yeniden iskân uygulamasıyla köylerinden çıkarılan yüz yüze görüşme yaptığımız Müşkireklilerin belirli bir topluluk bilinciyle hareket ederek birbirine yakın yerlerde kümelendiğini iddia edebiliriz. Yanlış olmayan bu gözlem, ilk bakışta aralarında "hemşerilik" ilişkisine dayalı bir dayanışma izlenimi verse de, izlenimin doğru olmadığı Müşkireklilerin kendileri tarafından –dayanışma olmamasından yakınılarak- itiraf edilmiştir. Aynı mahallede yaşayan Müşkirekliler çoğunlukla "sadece cenazelerde bir araya geliyoruz" diyerek, köylülük ya da hemşerilik ilişkisine dayalı bir dayanışma* içerisinde olmadıklarının farkındadırlar.

Harvey (2002: 168) "kapitalist kentte topluluk bilinci sınıf bilincinden baskındır" derken haklı olabilir. Ancak, örneğimizde sınıf bilincine baskın gelen bir topluluk bilinci olmadığı gibi, "sınıf bilinci" tespiti ve analizi yapmayı gerektirecek örgütlü bir ilişkiye de rastlanılmamıştır. Örneğin, yirmi yıla yakındır çeşitli pozisyonlarla çalışma yaşamına dâhil olup da sendika veya benzeri bir sınıf örgütüne üye olmuş hiçbir Müşkirekli yoktur. Dolayısıyla, aralarında kökene dayalı bir dayanışma veya topluluk bilinci olmadığı gibi toplumsal kimliklerine ilişkin bir bilinçleri olduğu da iddia edilemez. Elbette ki, toplumsal veya sınıfsal bilincin olmamasını, toplumsal kimliğin veya sınıfın olmadığı anlamında değerlendirmiyoruz. Diğer

* Kentsel yoksulluk üzerine yapılan analizlerin çoğunda "etnikliğin" kategorik olarak özel bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır. Yapılan bazı çalışmaları (Erder, 1995; Ersoy ve Şengül, 2000) izlediğimizde, "etnikliğin dayanışma örüntüsü yarattığı" temel argümanına yasladıklarını görürüz. Oysa çalışmamızda 15-20 yıl gibi sürelerde etnik bilincinin yavaş yavaş kaybolabileceği; en azından bilinç kaybolmasa da dayanışma pratiği formunun zamanla çözülebileceği görülmüştür.

bir deyişle, toplumsal kimliği de sınıfı da bilince indirgemiyoruz. Yurtsever (2001: 131), "toplumsal ve tarihsel özne olma" niteliği kazanmış olan toplumsal proletaryayı "politik proletarya" olarak tanımlarken bir bakıma bilinç sorununa ışık tutarak sınıf bilincinin analitik yerini göstermektedir.

Toplumsal proletarya alt başlığında yukarıda yaptığımız tartışmadan hatırlanacağı gibi, üretim ve alternatif geçinme araçlarından koparılıp mülksüzleştirilmiş, yeniden üretim koşulları dahi metalaşmış ve gündelik yaşamı nakit para gelirine bağlı hale gelmiş kitlelerin toplumsal kimliği kendi aralarındaki ilişki ve sınıf bilinciyle değil; sınıflar arası ilişkiyle açıklanmıştır. Sonuçta, her ne kadar bugün için Müşkireklilerin kendi aralarında bir topluluk bilinci ve sınıf bilinçleri yoksa da, sermayeye tabi hale gelerek doğrudan veya dolaylı olarak sömürülen diğer kent yoksulları gibi onlar da toplumsal proletaryanın bir parçasıdırlar.

Burada parantezi kapatıp tekrar saha ile ilgili bulguların analizine geçebiliriz. Saha çalışması sırasında "köyünüze geri dönmek ister misiniz?" sorusunu, doğrusu malum ikrar edilir diye sorduk! Oysa örneğin, "bu soruyu bana 10 yıl önce sorsaydınız hiç çekinmeden 'evet' derdim; ama şimdi nereye gidelim, gidip de ne yapalım" şaşırtıcı yanıtını aldık. Yine aynı soruya diğer birkaçı, "bulunduğu yerde artık düzen kurduklarını geri dönüşün zor olduğunu"; bazıları ise "tekrar göçe zorlanmayacaklarının garantisi olmadığını" belirterek geri dönmekte pek istekli olmadıklarını ima eden beklenmedik cevaplar vermişlerdir. Zorla başlayan göç, aradan geçen yıllarla birlikte çoğunluğu açısından artık mecburiyetin ikrarına dönüşmüş gibidir. Son bir kaç yıldır çatışmaların yeniden yoğunlaşması da, çoğu için umutsuzluğu derinleştirmiş ve geri dönüş umudunu artık neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Geri dönme ihtimali ve umudu olanlar ise ağırlıklı olarak köyden çok fazla uzaklaşmamış olan Geyiksuyu ve Düzpelit Müşkireklileridir.

Bugün yeniden iskân uygulamasıyla köklerinden koparılarak kentlere göç etmek zorunda bırakılmış onlarca Müşkireklinin bu yaman çelişkisi, toplumsal ve tarihsel hafızalarında iz bırakmış olan geçmiş yaşantılar ve anlatılar düşünüldüğünde normal kabul edilebilir.

Sonuç Yerine

Yaşadıkları yerlerde, kentlerde onlarca sorunla başa çıkmaya ve gündelik yaşamını sürdürmeye çalışan ve bugün yeni kuşaklarla sayıları çoktan birkaç milyonu geçmiş olan zorunlu iskân mağdurları, genişleyen ve derinleşen kent yoksulluğu olgusunun arkasındaki temel göstergelerden biri olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle, "yoksulluğun Kürtleştiği" yönündeki tespitlerin* haklı bir temele dayandığı belirli oranda kabul edilebilir.

"Biz kendi köyümüzde evimize gelen misafire sofra açacak durumdayken, burada ekmeğe muhtaç hale getirildik." diyen bir Müşkirek köylüsünün sosyo-psikolojik ve ekonomik durumu benzer süreçleri yaşayan diğer kent yoksulu zorunlu iskân mağdurlarının durumlarının da özetidir. Tabii ki hikâye mülksüzleşme, köksüzleşme, dağılma ya da savrulmayla bitmiyor; aksine sefalete sürüklenen milyonlarca insanın hikâyesi asıl kentlerde, kentlerin çeperinde başlıyor: köyünde evinde huzurlu yaşarken, tarlasını ekip biçerken, yediği önünde

* Bu bağlamda yapılan iki önemli çalışma şu linklerden izlenebilir: (Özbudun, 2011) http://www.ozguruniversite.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1029:yen-yoksulluk-ve-etnste1&catid=1:guencel-yazlar&Itemid=5 [12.11.2012]; (Yörük, 2009) http://bianet.org/biamag/insan-haklari/118421-zorunlu-goc-ve-turkiye-de-neoliberalizm [06.05.2012].

yemediğini satarken, bir gün gelir ve ekmeğin aslanın ağzında olduğu dilini, kültürünü, yaşamını ve çalışma düzenini bilmediği adına kent denilen bilinmezliğin içine sürüklenir.

Enformelleşme ve güvencesizleşmenin yaygın ve yapısal bir eğilim gösterdiği 1990'ların kentsel emek piyasaları olumsuzluğuna bir de gelenlerin kırsal emek uyumsuzluğu eklenince, ancak 'şanslı' olanlar enformel sektör olarak ifade edilen ve güvencesiz işlerle emek piyasasına dahil olabilmiş, önemli bir kısmı ise uzun süre iş bulamamış ve işsiz kalmıştır. Kırın dünkü zenginleri, düşük gelirli güvencesiz işler ile işsizlik gibi sosyo-ekonomik sorunları aşmak ve hayatta kalabilmek için bugün artık birahanelerde ve inşaatlarda çalışıyor, hamallık yapıyor; 12-13 yaşındaki çocuklarının sokakta çalışmasına göz yumuyor.

Zira yeniden iskân uygulamalarıyla neoliberal hegemonyanın kesiştiği kentsel mekânlarda görmeye alıştığımız katı atık işçileri, sokakta çalışan çocuklar, seyyar satıcılar, inşaat işçileri, mevsimlik tarım işçileri, gündelikçi kadınlar, kapkaççılar ve benzerleri, 1990'ların ortalarında kırlarda başlamış ve bugün kentlerde devam eden her biri ayrı bir hikâyeyi ama aynı referanslarla anlatır.

Peki, tarım ve hayvancılıkta Türkiye'yi bağımlı hale getiren, milyonları köklerinden koparıp mülksüzleştiren ve zaten neoliberal politikalarla dejenere olmuş kentlerdeki işsizliği ve sefaleti derinleştiren ve yaygınlaştıran bu karanlık tabloyu bir miktar olsun aydınlatmak için bugün ne yapılabilir?

Öncelikle geri dönüş umudunu yeşertmek ve toplumsal barışı sağlamak üzere çatışmalar nihai olarak sonlandırılmalıdır. Sonra, geri dönmek isteyenlerin dönecekleri yerlerdeki yol, elektrik ve su gibi altyapı hizmetlerin yanında konut inşasında da destek sağlanmalıdır. Tarım ve havansal üretimi canlandırmak üzere hibe programları oluşturulmalı, maddi ve manevi zararı gidermek üzere tatmin edici tazminatlar ödenmelidir. Geri dönmek istemeyenler için ise ekonomik ve sosyal destek planlamaları yapılmalı ve bu planlar çerçevesinde gerekli yardımlar aksatılmadan verilmelidir. Kuşkusuz bunlar, devletin mağdur ettiği vatandaşlarına karşı borcu ve görevidir.

Açıktır ki, bu öneriler genel olarak yoksulluğun çözümü için öne sürülmüş değildir. Çünkü yoksulluğun köklü çözümü üzerine düşünmek ve çaba harcamak devletlerin değil; insanlığın temel meselesidir.

KAYNAKÇA

Aker, A. T, Çelik, A. B., Kurban, D., Ünalan, T. ve Yükseker, D. (2005) *Türkiye'de Yerinden Edime Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

Altun, S., Ercan, H., Işık, A., Öztürk, O. ve Polatel, M. (2009) "Türkiye'de Neoliberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneleri", *Kürt Toplumunda Değişim Dinamikleri ve Sınıflar* içinde, *Toplum ve Kuram*, Sayı 1: 119-188

Bernstein, H. (2010) *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, Köymen, Oya (çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Beşikçi, İ. (1992) *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Çelik, B., Gülçubuk, B. ve Aker, A. T. (2006) *Ovacık ve Hozat İlçelerinde Geriye Dönüş Sürecine İlişkin Araştırma*, İstanbul: Ulaşılabilir Yaşam Derneği.

De Anglis, M. (2004) "Separating the Doing and the Deed: Capital and the Continuous Character of Enclosures." *Historical Materialism*. 12: 2: 57-87.

De Angelis, M. (2001) Marx and primitive accumulation: the continuous character of capital's "enclosures". *The Commoner*, N. 2, September: http://www.commoner.org.uk/02deangelis.pdf. [26 .08.2012].

Erder, S. (1995) "Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları", *Toplum ve Bilim*, Sayı 66 Yaz, 106-119.

Ersoy, M. ve Tarık Ş. der. (2000) *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri Ankara Örneği*, (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı) Yayın No: 4.

Gün, S. (2010) *Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikâyesi: Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği*, Özgür Üniversite Kitaplığı 87, Ankara: Maki Basın Yayın.

Harvey, D. (2008) *Yeni Emperyalizm,* Güldü, H. (çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Harvey, D. (2004) " "Yeni" Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim", Dinçer, E. M. (çev.) *Praksis*, Sayı:11: 23-48.

Harvey, D. (2002) "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", *20. yy Kenti* içinde, Duru, B. ve Alkan, A. (der. ve çev.) Ankara: İmge Yayınları s.147-172.

HÜNEE (2000) *Göç ve Nüfus Araştırması*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

İçduygu, A., Sirkeci, İ. ve Aydıngün, İ. (1998) *Türkiye'de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketine Etkisi*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.

İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999) Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri, *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.

Jongerden, J. (2009) "Türkiye Kürdistan'ında Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı", *Kürt Toplumunda Değişim Dinamikleri ve Sınıflar* içinde, *Toplum ve Kuram*, Sayı, 1: 71-98.

Jorgerden, J. (2008) *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, Topal, M. (çev.) İstanbul: Vate Yayınevi.

Kaya, A. (2009) *Türkiye'de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü? İstanbul, Diyarbakır, Mersin*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kendir, H. (2002) "Türkiye'de Tarım Sektörü Yönetiminde Devletin 'Küçülen Rolü' ve Yapısal Uyum Politikaları", Dikmen, A. A. (der.) *Küreselleşe Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum*, 7. Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara: Seçkin Yayıncılık içinde, 217-269.

Köse, A. H. ve Bahçe, S. (2008) ""Yoksulluk" Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek*", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri,* No. 107.

Kurban, D. ve Yeğen, M. (2010) T*ürkiye'de Zorunlu Göç: Hükümet Politikaları Uluslararası Konferans Tebliğleri 27 Haziran 2009, Van,* İstanbul: TESEV Yayınları.

Marx, K. (2011) *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi I. Cilt*, Selik, M. ve Satlıgan, N. (çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

McDowall, D. (2004) *Kürtlerin Modern Tarihi*, Domaniç, N. (çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.

Özbudun, S. (2011) " "Yeni" Yoksulluk ve Etnisite[1]" http://www.ozguruniversite.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1029:yen-yoksulluk-ve-etnste1&catid=1:guencel-yazlar&Itemid=5 [12.11.2012].

Özbudun, S. ve Başokçu, E. K. (2004) "Bizim Köyde Yoksul Yok ki! ya da Yoksunluktan Yoksulluğa Türkiye Kırsalı Üzerine Notlar", *Toplum ve Hekim*, Cilt 19 Sayı 1: 39-48.

Özuğurlu, M. (2003) "Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi", *Marksizm ve…* içinde, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 161-192.

Özuğurlu, M. (2002) *İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine Bir Çözümleme Çerçevesi: Anadolu'da Bir 'Küresel Fabrika'nın Doğuşu (Denizli Örneği)*, Doktora Tezi, Ankara: AÜ. SBF.

Perelman, M. (2000) *The Secret History of Primitive Accumulation and Classical Political Economy*, Durham&London: Duke University Press, http://www.commoner.org.uk/02perelman.pdf, [Erişim Tarihi: Ağustos 2012].
Taş, C. (2007) *Külden Evler: Dersimde Yakılan Köylerin Öyküsü*, İstanbul: Tij Yayıncılık.
Tekeli, İ. (2008) *Göç ve Ötesi: Toplu Eserler 3*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Tunceli Valiliği İl Nüfus Verileri, http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=42 [05.11.2012]
Wood, E. M. (2003) *Kapitalizmin Kökeni, Geniş Bir Bakış*, Aşkın, A. C. (çev.) Ankara: Epos Yayınları
Yörük, E. (2009) "Zorunlu Göç ve Türkiye'de Neoliberalizm", http://bianet.org/biamag/insan-haklari/118421-zorunlu-goc-ve-turkiye-de-neoliberalizm (06.05.2012).
Yurtsever, H. (2011) *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, İstanbul: Yordam Kitap.

RAPOR VE BELGELER

2012 Tarihli İl Nüfus müdürlüğü nüfus bilgileri (dilekçeye cevap, belgeli)
2012 Tarihli İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (dilekçeye cevap)
2007 Tarihli Tunceli Ziraat Odaları Birliği Başkanlığına Dilekçe (belge)
2003 Tarihli Tunceli Barosu Raporu
1996 Tarihli 10/25 Esas Numaralı Meclis Araştırma Komisyon Raporu
1996 Tarihli Tunceli Sendikalar Platformu Rapor

Özet

MÜLKSÜZLEŞME SÜRECİ BAĞLAMINDA BİR KÖY MONOGRAFİSİ

Askeri bir stratejinin uzantısı olarak *alanda hâkimiyeti sağlamak* amacıyla gündeme getirilen ve ağırlıkla 1990'ların ortalarında uygulanan yeniden iskân politikası, bir milyonun üzerinde insanın zorla yerlerinden edilmesine neden olmuş yakın tarihimizin önemli "toplu sürgün" olaylarından biridir. Binlerce aile plansız, çoğunlukla birkaç gün içinde ve zorla büyük kentlere göç ettirilmiştir.

Köylerinden zorla göç ettirilenlerle ilgili çalışmalar bugüne kadar ağırlıklı olarak meseleye "Kürt sorunu" bağlamında yaklaşmışlardır. Meselenin "Kürt Sorunu" gibi etno-politik bir boyutunun olmasının yanında; göç-mülksüzleşme ve proleterleşme bağlamında belirgin bir de "sınıf boyutu" vardır. Bu boyut bugüne kadar çok fazla öne çıkarılmamış ve incelenmemiştir. Bu temel gerekçeyle, çalışma, 25 yıldır süren "iç savaş"tan kaynaklanan ve köylerinden zorla göç ettirilen köylülerin mülksüzleşme ve proleterleşme süreçlerini aydınlatmak üzere bir köy araştırmasına dayanmaktadır.

Araştırmayla, "kent yoksulluğu" olarak ifade edilen olgunun bugünkü aritmetiğinde 1990'ların mülksüzleştirme uygulamalarının etkisi ile kent yoksullarının toplumsal kimliği sorularına yanıtlar aranmaktadır. Sonuç olarak, elimizdeki çalışma her ne kadar 90'ların ortalarında uygulanan yeniden iskân politikası sonucu Tunceli'nin merkez köylerinden biri olan Müşkirek Köyü'nün mülksüzleşmesine ve yoksullaşmasına özel olarak ışık tutuyorsa da; genel olarak bahsedilen dönemin politikaları sonucu yerlerinden edilen milyonların sınıfsal

dönüşümleri hakkında da fikir üretmektedir. Açık uçlu sorulardan oluşan ve nitel görüşme tekniği kullanılıp alanın bilgisine müracaat edilerek gerçekleştirilen çalışmamız, "kent yoksulluğu" olarak kristalize olan sorunun çözümüne dair bir iki öneri sunmaktan da doğaldır ki imtina etmemektedir.

Anahtar kelimeler: mülksüzleşme, emeğin metalaşması, toplumsal proletarya, yeniden iskân, ilkel birikim.

Abstract

A VILLAGE MONOGRAPH IN THE CONTEXT OF THE PROCESS OF DISPOSSESSION

The resettlement policy that brought to the agenda and performed extensively in the mid-1990s as an extension of military strategy to *consolidate control over territory* was one of the most important "mass exile" of our recent history, which forcibly displaced over one million people. Thousands of families forcibly exiled mostly in several days to big cities without planning their destination.

The studies about forced exile of people off their villages mainly focused on the issue in context of the "Kurdish question." besides that the issue has an ethno-politic dimension like "Kurdish question" it has an obvious class dimension in terms of dispossession and proletarinization. This dimension has not sufficiently been focused so far. For this very basic reason this study based on a village research to enlighten the process of dispossession and proletarinization of exiled villagers resulted by the "civil war" that has been lasting for 25 years.

This study searches for answers to the questions that the effects of the practices of the dispossession of 1990s on the phenomenon that was named urban poverty and the social identity of urban poors. As a result, though this study enlightens the depropertization and impoverishment of Müşkirek village one of the central village of Tunceli as result of resettlement policy that was applied until mid-1990s, it also gives an idea about the class transformation of millions as result of the policies of the period mentioned in general. Of course, this study that is based on qualitative interview method consisting of open ended questions and utilizes the knowledge of the field does not avoid offering a few solutions for the problem that has crystalized as "urban poverty."

Keywords: dispossession, commoditization of labor, social proletariat, resettlement, primitive accumulation.